

У. А. ГАНЧАР

УЯЎЛЕННІ АБ ПАХОДЖАННІ ЗНАХАРСТВА Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

У навуковай літаратуры па этнаграфіі ўсходніх славян, у тым ліку і беларусаў, склаліся два падыходы пры разглядзе знахарства. Згодна з першым з іх, які бярэ пачатак ад А. М. Афанасьева, знахарства і чараўніцтва неабходна разглядаць разам як традыцыйную магічную практыку. Згодна з другім падыходам, прадстаўнікамі якога з’яўляюцца, напрыклад, С. В. Максімаў, Д. К. Зяленін прынята неабходным падзяляць чараўніцтва і знахарства. Асноўнымі рысамі дадзенага падзелу выступаюць такія характарыстыкі як крыніцы магічнай сілы і накіраванасць магічнай практыкі чараўніка і знахара. Калі першы карыстаецца дапамогай нячыстай сілы і ў асноўным дзейнічае на шкоду людзям, то знахар дзейнічае з дапамогай Бога і на карысць соцыуму [1, с. 9–10; 5, с. 348]. Дадзеная праблема да канца не вырашана ў этнаграфічнай навуцы да нашага часу.

Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца аналіз уяўленняў аб паходжанні знахарства і прычын іх узнікнення ў традыцыйнай культуры беларусаў. Крыніцамі паслужылі працы этнолагаў і фалькларыстаў XIX – пачатку XXI ст., а таксама матэрыялы палявых даследаванняў аўтара, якія праводзіліся з 2004 па 2009 г. на тэрыторыі гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Падняпроўя, Заходняга Палесся, Усходняга Палесся.

Абодва вышэйадзначаныя падыходы абапіраюцца на этнаграфічныя дадзеныя. Справа ў тым, што ў самой народнай традыцыі няма агульнага погляду на дадзеную праблему. Такая супярэчнасць не з’яўляецца выпадковай і адлюстроўвае развіццё духоўнай культуры беларусаў. Першы з адзначаных падыходаў (уяўленні аб знахары і чараўніку як прадстаўніках адзінай магічнай практыкі) з’яўляецца больш архаічным і паходзіць сваімі каранямі яшчэ з дахрысціянскіх вераванняў. Як вынікае з літаратуры, дадзеныя уяўленні ў XIX – першай палове XX ст. былі пераважаючымі сярод беларусаў [10, с. 168; 3, с. 190]. Так, па звестках Ч. Пяткевіча, беларусы Рэчыцкага павета (сучасны Хойніцкі раён) звычайна атаясамлівалі чараўніка са знахарам «і тым часцей, чым большай славай цешыцца ён (знахар. – У. Г.) сярод сваіх землякоў. Ёсць, аднак, паміж імі прынцыповая розніца, бо чараўнік ужывае свае веды і ўменне на шкоду людзям, а знахар – на

карысць ім» [9, с. 489]. Такім чынам бачна, што ў традыцыйнай культуры беларусаў знахарства разглядалася перш за ўсё як пэўная сістэма магічных ведаў, выкарыстоўваемых з мэтай уздзеяння на навакольны свет. Носьбіты гэтых ведаў падзяляліся перш за ўсё на аснове накіраванасці іх магічнай практыкі (карыснай ці шкоднай) ў адносінах да соцыума ці важных для людзей частак культурнай прасторы. Пры гэтым функцыі знахара ці чараўніка не былі дакладна вызначанымі – адно і тое ж дзеянне магло прыпісвацца і знахару і чараўніку, што прыводзіла да блытаніны. Так, у залежнасці ад характару кантактаў з пэўным носьбітам магічных ведаў, адны людзі маглі лічыць яго знахарам, у той час як для іншых ён мог з’яўляцца чараўніком.

Пры гэтым вялікі ўплыў на знахарства аказала хрысціянства. Царква афіцыйна залічвала магічную практыку як праяву нячыстай сілы [4, с. 6]. Падчас хрысціянізацыі славян царква распаўсюдзіла дадзеныя уяўленні на знахараў, чараўнікоў. Як вынік звышнатуральных крыніц знахарскай моцы пачалі атаясамляцца з нячыстай сілай. Пад уплывам хрысціянства знахарства пачало лічыцца грэшным заняткам [5, с. 348]. З іншага боку адсутнасць іншых крыніц атрымання дапамогі ў многіх сітуацыях (напрыклад, пры хваробе) пры панаванні традыцыйнага светапогляду гарантавала функцыянаванне знахарства на працягу стагоддзяў. Пры гэтым, апынуўшыся ў новых светапоглядных умовах, знахарства павінна было да іх адаптавацца.

Для яго існавання неабходнай з’яўлялася легітымізацыя з боку хрысціянства, як афіцыйнай рэлігіі, паколькі «хрысціянскі контур надаваў легітымнасць усёй традыцыі» [6]. Вынікам гэтага можна лічыць узнікненне уяўленняў аб раздзяленні знахарства і чараўніцтва. Знахары пачалі прадстаўляцца як людзі, валодаючыя

«*божым дарам*» [Д. М. В.] у адрозненні ад чараўнікоў, крыніцай магічнай моцы якіх прадстаўлялася нячыстая сіла.

Гэтым, на думку аўтара, тлумачыцца з’яўленне шэрагу народных легенд аб паходжанні знахарства, у якіх дадзеныя ідэі знайшлі сваё адлюстраванне ў завершаным выглядзе. Найбольш ранні тэкст дадзенага кшталту, які быў запісаны у Мсціслаўскім павеце, прыводзіць Е. Р. Раманаў у IV выпуску «Беларускага

зборніка» пад назвай «Адкуль знахары»: «Сус Хрыстос ходзів по зямле с апостоламі. А жіды подложілі пот корыто дьявола. «Ну, колі ты Бог, узнай: хто пот корытом?» – А гадыня, скруцівшісь! Открылі корыто, а там гад, скруцівшісь, ляжыць. Апостолы крічаць: Міхаіл – архангал, рубі яго! Той рубанув, на дванатцаць кусков рассек. Ну, усі тыя кускі і поповзлі. «Ай, Божа ж наш: цяпер усіх лю- дзей поядуць!» – Не, не поядуць! І дав Сус Хрыстос апостолам дванатцаць заговоров; а апостолы перадалі міру. С того й пошлі знахарі» [8, с. 160].

Аналагічны тэкст быў запісаны аўтарам напачатку ХХІ ст. у Падняпроўі: «*То ж калісь Ісус Хрыстос хадзіў і казаў етым апосталам, што, раскажайце людзям, штоб людзі вучыліся, штоб спасалі адзін аднаго, о. Людзі навучыліся адзін аднаму, каленне-пакаленне пераказуюць і яно так ідзе і тое*» [Х. Г. І.]. На тэрыторыі Заходняга Палесся у Іванаўскім раёне аналагічнае паданне было запісана Т. В. Валодзінай: «*Ісус Хрыстос ішоў на небеса. А люды занадта плакалы, прасо-*

лы Ісуса Хрыста, што нэ кідай нас. А він сказаў Ісус Хрыстос так: што я вам кілаю зілле і молятвы. Будэце гэтым лічытысі» [2].

Некалькі іншы варыянт быў запісаны на тэрыторыі Падзвіння (Верхнядзвінскі раён), у якім знахарскія веды людзі атрымоўваюць ад Бога пасля Сусветнага патопа: «*Усе загавары сьвятыя, іх нельга даваць другім. Загавар і малітва – гэта адно і тое ж. Быў патап на ўсёй зямлі. Пасля патопу Бог скінуў на землю вужаку. Той сказаў: “Я буду людзей кусаць”. – “Я траву людзям дам ад укусаў” – “Я ў травы корань падгрызу” – “Я людзям слова дам загаварыць”. “А зьмею нечым адказаць”*» [7, с. 25].

Як бачна, вышэйпрыведзеныя тэксты з’яўляюцца вырыянтамі аднаго сюжэта. Згодна з ім, знахарскія веды людзі атрымалі ад Ісуса Хрыста. У двух першых варыянтах знахарскія веды Бог перадаў людзям праз апосталаў, у двух апошніх варыянтах людзі напямую атрымліваюць іх. Прычым ва ўсіх чатырох тэкстах падкрэсліваецца важнасць менавіта замоў як знахарскіх ведаў – замовы параўноўваюцца з малітвамі, а таксама праводзіцца ідэя станоўчай накіраванасці знахарскіх ведаў да соцыума.

Асновай для дадзеных паданняў з’яўляюцца біблейскі сюжэт аб Сусветным патоце, а таксама апісанне Узнясення Ісуса Хрыста у Евангеліі ад Марка: «15 И сказал им: идите по всему миру и проповедуйте Евангелие всей твари. 16 Кто будет веровать и креститься, спасен будет; а кто не будет веровать, осужден будет.

17 Уверовавших же будут сопровождать сии знамения: именем Моим будут изгонять бесов; будут говорить новыми языками; 18 будут брать змей; и если кто смертоносное выпьет, не повредит им; возложат руки на больных, и они будут здоровы» [Евангелле ад Марка: 16; 15–18].

Характэрызуючы вышэйпрыведзеныя тэксты перш за ўсё можна адзначыць іх падабенства, нягледзячы на адносныя храналагічную і тэрытарыяльную аддаленасць, што паказвае ўстойлівасць дадзеных уяўленняў у народнай традыцыі і іх распаўсюджанасць. Згодна з дадзенымі матэрыяламі, яны выводзяць паходжанне знахарскіх ведаў ад Ісуса Хрыста, што адпаведна павінна было легітымізаваць знахарства ў вачах носьбітаў традыцыі. Паказальна, што момант перадачы сакральных знахарскіх ведаў ад звышнатуральнай істоты (ў выглядзе Бога) чалавеку, згодна з народнымі уяўленнямі, адбываецца падчас пэўных кульмінацыйных кропак сакральнай гісторыі. У вышэйпрыведзеных тэкстах атрыманне знахарскіх ведаў людзьмі ад Бога адбываецца пасля Сусветнага патопа, ці непасрэдна перад Узнясеннем Ісуса Хрыста. Сюжэт прывязваецца да падзей, калі Бог дае людзям пэўныя настаўленні. Сярод гэтых настаўленняў стваральнікамі дадзеных легенд былі змешчаны і знахарскія веды, увасобленыя ў выглядзе замоў (малітваў), у меншай ступені ў якасці лекавых раслін.

Такім чынам, асноўнай мэтай дадзеных паданняў з’яўлялася адаптацыя знахарскіх уяўленняў да хрысціянскага светапогляду. На гэта было накіравана і выкарыстанне ў якасці асновы дадзеных паданняў Біблейскіх сюжэтаў. Іх шырокая геаграфічная прадстаўленасць сведчыць аб распаўсюджанасці ўяўленняў аб знахарстве як «божым дары» сярод беларусаў. Веданне інфармантамі прыведзеных тэкстаў напачатку ХХІ ст. не з’яўляецца выпадковым. Па матэрыялах паля-

вых даследаванняў аўтара на працягу ХХ ст. уяўленні аб раздзяленні знахара і чараўніка сталі дамiнуючымі сярод беларусаў. Гэта падцвярджаецца і даследаваннямі знахарства ў іншых рэгіёнах [7]. Пераважаная большасць з апытаных намі знахараў падкрэсліваюць сваю рэлігійнасць, звяртанне ў практыцы толькі да Бога, адмаўляючы чараўніцтва ў любых яго праявах: «*Я толькі памагаю. Гэта тыя, чарнакніжнікі, яны на людзей нарадку робяць*» [П. В. А.]. Дадзеныя паданні працягваюць выконваць ролю аргументацыі пазіцыі прыхільнікаў знахарства, як адказ на негатыўныя водгукі, якія можна пачуць аб знахарскай практыцы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Антчак, В. К.* «Знающие люди» в традиционной культуре русских: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07. 00. 07 / В. К. Антчак; Санкт-Петербургский университет. – СПб., 2005. – 23 с.
2. Асабісты архіў Т. В. Валодзінай. Запісана Т. В. Валодзінай у в. Тышкавічы Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці ад Вішнеўскай Ганны Іванаўны, 1930 г. н.
3. *Булгаковский, Д. Г.* Пинчуки. Этнографический сборник: песни, загадки, пословицы, обряды, приметы, предрассудки, поверья, суеверья и местный словарь [Тэкст] / Д. Г. Булгаковский // Записки Императорского Русского географического общества по отделению этнографии. – Т. XIII. – Вып. 3. – СПб., 1890. – 200 с.
4. Замовы [Тэкст] / Уклад. сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч; НАН Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.
5. *Левкиевская, Е. Е.* Знахарь [Тэкст] / Е. Е. Левкиевская // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. Д-К (Крошки) [Текст] / Под ред. Н. И. Толстого. – М.: Международные отношения, 1999. Т. 2. – С. 347–350.
6. *Лобач, У.* Беларуская традыцыйная культура і хрысціянская царква ў XIX – пачатку XX ст. // Цэнтр этнакасмалогіі «КРЫЎІА» [Электронны рэсурс] – 2009. – Рэжым доступу: http://kryuja.org/artykuly/druvis/lobacz_tradycuja_i_carkva.html – Дата доступу: 10.09.2009.
7. Полацкі этнаграфічны зборнік [Тэкст] / Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння: у 2 ч. / склад. А. У. Лобач, У. С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ 2006. Ч. 2. – 332 с.
8. *Романов, Е. Р.* Белорусский сбоник. Сказки космогоническая и культурная [Тэкст] / Е. Р. Романов. – Вып. IV. – Витебск, Типография Г. А. Малкина, 1891. – 220 с.
9. *Пяткевіч, Часлаў.* Рэчыцкае Палессе [Тэкст] / Часлаў Пяткевіч; [уклад., прадм. У. Васілевіча; пер. з пол. Л. Салавей і У. Васілевіча]. – Мінск : «Беларускі кнігазбор», 2004. – 672 с.
10. *Moszyński, K.* Polesie wshodnie [Тэкст] / Kazimierz Moszyński. – Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, 1928. – 328 с.

СПІС ІНФАРМАНТАЎ

- Х. Г. І. – Хомчанка Ганна Іванаўна, 1930 г. н., в. Елянец Буда-Кашалёўскага раёна Гомельскай вобласці.
Д. М. В. – Драздова Марыя Васільеўна, 1937 г. н., в. Губічы Буда-Кашалёўскага раёна Гомельскай вобласці. Да 1986 г. пражывала ў в. Кругаўка Добрушскага раёна Гомельскай вобласці.
П. В. А. – Палякова Валянціна Андрэеўна, в. Уза Буда-Кашалёўскага раёна Гомельскай вобласці.